

katalog. Zaradi množice razstavljenega gradiva se je publikacija izkazala za da-  
leč presežno in se končno izoblikovala v samostojen zbornik, ki predstavlja še  
mnogo več, kot to zmore razstava. Čudovite fotografije Mateja Kristoviča pri-  
kazujejo tiste fine potankosti, ki jih površni gledalci hitro spregledamo. Vsak  
dokument spremlja tudi strokovni opis, ki ga predstavi v njegovem zgodovin-  
skem kontekstu. Strokovne komentarje k preko 220 arhivalijam je prispevalo  
54 arhivistov in drugih strokovnjakov.

Razstavo, ki bi si zaslužila biti na ogled kaj dlje kot slaba dva meseca, so  
avtorji iz posameznih arhivov dopolnili s predavanji in delavnicami za najmlaj-  
še, kar je ob pomembnih in odmevnih razstavah stalna praksa.

Lahko zaključimo, da je v zgodovini sodobne slovenske arhivistike raz-  
stava *Arhivi – zakladnice spomina* edinstven projekt, v katerem so svoje moči  
prvič združili slovenski arhivi in skoraj polovica arhivistov. Avtorji razstave so  
iz približno 75.000 metrov arhivskega gradiva, ki je razvrščeno v ok. 12.500  
fondov, skušali pridobiti najzlahtnejšo esenco slovenske pisne dediščine. Po od-  
zivih obiskovalcev jim je to vsekakor uspelo.

Marjana Kos

## Nagovor na odprtju razstave *Arhivi – zakladnice spomina*

Spoštovane gospe in gospodje!



Zgodba o arhivih kot zakladnicah spomina ima dolgo zgodovino in njeni  
začetki segajo v prvo polovico 19. stoletja, ko so začeli na ravni dežel ustana-  
vljati prve muzeje in zgodovinska društva. Oboje je bilo ob sirenah romantizma  
zvezano tudi z zmagovitim pohodom historizma, ki je v središče zgodovinskih  
raziskav postavil kritiko virov, kar je pripeljalo tudi do sistematičnega zbiranja  
arhivskega gradiva. Iz domoljubnih in domoznanskih nagibov so začele nastajati  
prve, tudi javnosti dostopne arhivske zbirke, in prišlo je do prvih objav li-  
stinskega gradiva, ki so nato zrasle v deželne diplomatarije. Ti vse do danes niso  
izgubili svoje vrednosti in so za raziskovalce preteklosti v marsikaterem oziru  
še vedno nespregljiv pripomoček.

Težave, ki so spremljale pionirsko obdobje načrtnega zbiranja in hranje-  
nja arhivskega gradiva, in obenem tudi duh tedanjega časa, nam dobro ilustrira  
poziv, ki ga je leta 1854 v Kmetijskih in rokodelskih novicah objavil Vinko Fereri  
Klun. Klun, ki je doktoriral v Padovi, je bil v petdesetih letih 19. stoletja osrednja  
osebnost Historičnega društva za Kranjsko in glavni usmerjevalec njegovega  
dela. Takole je zapisal v Novicah: *»Skušnje nas učijo, da pri nas na Kranjskem –  
pa ravno tako tudi drugod – ljudje starih pisem, naj so na navadnem papirju ali  
na pergamenu pisane, nič ne porajtajo, jih zametujejo in kot staro šaro tergajo. In  
vendar so take starine dostikrat za deželno zgodovino zelo važne. Koliko tacih pi-  
sem, ki so za povestnico domačo zlatga dnarja vredne, je prišlo že tabakarjem ali  
štacunarjem v roke, ki so ih raztergali – za zavitke! Memo grede le omenim, da je  
lani blizu 50 izvirnih pisem, ki so jih frajzinški škofi v 16. stoletju nekemu vradniku  
na Kranjskem pisali, še čisto celih prišlo v neko štacuno v Ljubljani za zavitke – v  
drugo nekoliko starih pisem na pergamenu, in pri nekem rokodelcu sem našel cel  
kup izvirnih spisov in popisov iz francozovskih časov, med katerimi so nekateri  
posebno važni bili za Kranjsko, drugi za Dalmacijo. Serce boli človeka, ako pomisli,  
koliko tacega imenitnega papirja so že bukvovezi, orglarji in drugi pokončali iz  
gole nevednosti. Kakor so za povestnico vsake dežele stari kamni z napisi in drugi  
spominki važni, tako imajo tudi stare pisma, ako zapopadejo to ali uno imenitno  
reč, svojo veliko vrednost v zgodovinskem obziru, če tudi sicer po blagu niso kraj-*

*carja vredne. Lepo tedaj prosim vse tiste, ki star papir za zavitke ali kakšno drugo rabo kupujejo, naj mi domoljubno dajo vedeti, če kaj takega starega najdejo, kar bi utegnilo kako zgodovinsko vrednost imeti. Zgodovinsko društvo bo jim rado povrnilo stroške za kupljen papir ali ga jim bo izmenjalo z drugim še boljšim. Škoda je za vsako tako stvarco, če pod zlo gre. Iz malega raste veliko! Kakor kamenček h kamenču naredi poslopje in kapljica h kapljici reko, tako iz malih zgodovinskih poberkov naraša povestnica.»*

Kar nekaj časa je bilo potrebnega, da se je zavest o pomenu arhivskega gradiva zares razširila in prijela. Franc Kos, vodilni slovenski zgodovinar v zadnjih desetletjih habsburške monarhije, je npr. še leta 1887 odkupil več kot 60 kilogramov novoveških arhivalij iz loškega graščinskega arhiva z listinami, urbarji in obračuni, ki jih je nek trgovec leta dolgo uporabljal za ovojni papir in jih seveda nič koliko uničil. Vendarle pa so skromni začetki, o katerih je govoril Klun, obrodili bogate sadove in deželna zgodovinska društva so pridobila številne gosposčinske, cerkvene, samostanske in druge arhive, kot tudi ostale dragocenosti preteklosti. Naj tu v ilustracijo samo spomnim na Zgodovinsko društvo za Koroško in njegovo zaslugo za rešitev knežjega kamna. Ta izjemen spomenik koroške preteklosti, ki smo ga Slovenci v svojem zgodovinskem imaginariju nacionalizirali in naredili iz njega v 20. stoletju enega najbolj prepoznavnih simbolov narodove zgodovine, je izpostavljen vremenskim neprilikom in je v kmečki lasti propadal na travniku pri Krnskem gradu, dokler ga ni leta 1862 zgodovinsko društvo odkupilo, prepeljalo v Celovec in ga s tem rešilo dokončnega uničenja.

Hkrati z večanjem pridobljenega arhivskega gradiva, ki se je kopičilo po muzejih in v društvenih prostorih, so bili vedno glasnejši tudi glasovi, ki so pozivali k ustanovitvi deželnih in drugih arhivov. Etbin Henrik Costa, naslednik Kluna na mestu tajnika Historičnega društva za Kranjsko, je tako npr. že leta 1859 oblikoval spomenico, s katero je društvo pozivalo deželne in državne organe, da se ustanovi deželni arhiv, saj je »*skrajni čas, da vlada tudi temu za znanost in prakso tako pomembnem predmetu, kot eni veji notranje državne uprave, posveti svojo pozornost, ker vsako zavlačevanje prinaša nove in nenadomestljive izgube*«. Od poziva do ustanovitve Kranjskega deželnega arhiva v Ljubljani je nato preteklo še dvajset let, kar nam tudi v današnjih časih nekako ne zveni ravno tuje in nenavadno, a vendar so na takšen način v zadnji tretjini 19. stoletja nastale prve specializirane arhivske ustanove. Poleg deželnih arhivov v Gradcu, Ljubljani, Celovcu in Gorici so tedaj nastali npr. tudi mestni arhivi v Piranu in Kopru, medtem ko je v notranjosti mesto Ljubljana tik pred koncem stoletja za prvega arhivarja nastavilo Antona Aškerca. Tudi ljubljanska škofija je v tistem času že imela svojega arhivarja in v prvem desetletju 20. stoletja sta ljubljanska in lavantinsko-mariborska škofija na svojih sinodah že promulgirali načela za urejanje cerkvenih arhivov. Še najpozneje se je v nastajanje arhivske mreže vključila država in v deželah s slovenskim prebivalstvom je pred propadom monarhije samo Gradec leta 1905 dobil državni arhiv pri tamkajšnjem namestništvu. To so bili začetki, ki so nenazadnje pripeljali tudi do današnje arhivske mreže v Republiki Sloveniji, sestavljene iz osrednjega državnega, šestih regionalnih in treh cerkvenih arhivov, ki so tudi organizatorji današnje razstave in čuvarji ter upravljalci arhivskega gradiva, katerega izbor je od danes naprej tu postavljen na ogled.

Seveda so arhivi obstajali že predtem. Zgodovina arhiviranja se pravzaprav začne z iznajdbo pisave, nemara najpomembnejšo civilizacijsko pridobitvijo nasploh, ki jo tudi z ozirom na zgodovino in pomen arhivov zanj tako odlično povzema latinski izrek *Verba volant, scripta manent*. Arhivi in arhiviranje so izpričani pri vseh literarnih družbah in v vseh obdobjih, a je bila narava teh arhivov povsem drugačna od današnje. Zbiranje in hranjenje arhivskega gradiva je bilo namenjeno varovanju pravic in premoženja. Z njim je bil zvezan pravni in ne znanstveni, kulturni ali kakšen drug javni interes. Ker so listine,





pogodbe, privilegiji, obračuni, sezname obveznosti in podobno gradivo imeli dokazilno moč v sodnih sporih, so jih njihovi imetniki skrbno hranili, a obenem seveda tudi omejevali dostop do njih in jih skladiščili v najbolj varnih prostorih, ki so jih imeli na razpolago. Ko je Janez Vajkard Valvasor pripravljal svojo znamenito 11. knjigo *Slave vojvodine Kranjske*, v kateri je pisal o gradovih, mestih, trgih in samostanih, je imel velike težave pri pridobivanju gradiva iz gosposkiških in drugih arhivov in je največkrat ostal praznih rok: *»Ustne prošnje, posebni sli, ki sem jih pošiljal, vabila in vloge niso kaj prida opravili. Odposlanci so sicer prinašali cele tovore obljub, toda izpolnila se ni niti trohica. Nekateri so sumili ter mislili, da hočem iz njihovih sporočil iztisniti bogve kakšne tajnosti, drugi pa so živeli v takem neznanju, da celo o svojem lastnem gnezdu niso nič vedeli.«*

Šele v 19. stoletju, ki je nasploh čas največjih sprememb, je prišlo tudi do transformacije arhivov, ki so, če uporabim besede dunajskega arhivarja Michaela Hochedlingerja, danes enega najboljših poznavalcev zgodovine avstrijskih arhivov in upravne zgodovine habsburške monarhije, iz *»arzenalov moči«* postali *»skladišča virov za zgodovinsko znanost«*. Postali so javne, znanstvene in kulturne ustanove, kot so opredeljeni tudi v aktualnem slovenskem Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Od arhivov, pa čeprav to ni njihova primarna dejavnost, se zato že po njihovi *»službeni dolžnosti«* pričakuje, da bodo iz svojih zakladnic spominov izvlekli dragocenosti, jih na razstavah predstavili javnosti in jih pospremili z ustreznimi publikacijami.

Slovenski arhivi so v preteklosti že večkrat dokazali, da opravljajo tudi to poslanstvo in da znajo to delati zelo dobro. Andrej Nared, ki je povezoval vse niti pri pripravi današnje razstave in uredil spremljajočo veliko in reprezentativno monografijo, je v njeni spremni besedi naštel za čas po slovenski osamosvojitvi več kot štirideset razstav, ki so jih pripravili posamezni slovenski arhivi. Mnoge med njimi so bile zelo odmevne, pospremljene s katalogi trajne vrednosti, a vendarle takšne, kot je današnja razstava, še ni bilo. Prvič so se pri enem razstavnem projektu povezali prav vsi slovenski arhivi – deset po številu – in nam iz svojega velikega drobovja, dolgega več kot 70 kilometrov pisnega gradiva, predstavili svoje najlepše in najbolj reprezentativne arhivalije, ki zaobjemajo vsa obdobja in vsa področja njihovih fondov. Vsakdo, ki se bo sprehodil med vitrinami ali vzel v roke spremljajočo monografijo, bo lahko začutil in razumel, zakaj so arhivi *»zakladnice spomina«*, kot so avtorji poimenovali razstavo, ki je pred nami. In zato tudi ni bolj odgovorne naloge, kot da se ta bogata dediščina, ki se je nalagala stoletja in so jo ustvarjali znani in neznani, pomembni in nepomembni, na pergamentu, papirju ali filmu, v latinščini, nemščini, slovenščini, italijanščini in še kakšnem drugem jeziku, ohrani za prihodnost. Da se varno preda v roke naslednjim rodovom, kajti družba brez zgodovine je invalidna, kot je človek brez spomina.

Čisto za konec – in tu verjamem, da govorim v imenu vseh prisotnih – se želim ob današnjem prazniku slovenskih arhivov zahvaliti prav vsem, ki so sodelovali pri pripravi tega velikega projekta, jim čestitati za opravljeno delo, razstavi pa želim veliko uspeha na njeni poti. Hvala lepa.

Peter Štih